

Vad Renovering och ny arkitektur på Gamla området, Gröna Lund
Var Djurgården, Stockholm
Vem Ansvarig arkitekt: Anna Karin Ljungh/Ljungh arkitekter och Joakim Hansén

Text Anders Modig
Bild Christian Saltas

Skrik, skratt, popcornlukt, kladdande sockervadd, illusioner, flört, hysteriskt ringande klockor, adrenalinladdade skräckfärder. Men också lugnare familjeattraktioner där små telningar utsätts för säkra äventyr. Vilka arkitektoniska grepp har man använt på nöjesmaskinen Gröna Lund för att lyckas med allt detta?

Nöjesmaskinen Gröna Lund har 1,1 miljoner besökare per säsong, och lagom till 2008 års 125-årsjubileum genomförde man renoveringar för 70 miljoner kronor. Till sin hjälp har tivolit tagit arkitekten Anna Karin Ljungh, som anser att alltför många i kåren är vacklande kopister. Vid hennes sida finns Andreas Theve, en extremt påläst tivolihistoriker. Och bakom dem står svenska ägare som vill kombinera klassisk tivoliarkitektur med högteknologi i en strävan att bli ett av världens tio vackraste tivolin.

Startskottet för denna strävan var upprustningen av det man kallar Gamla området innanför den pampiga kolonnentrén mot Allmänna Gränd. Här har 90 procent byggts om för att återskapa en barnvänlig Lilliputtvariant av en klassisk tivolimiljö som speglar 1920-talets kreativa byggboom.

– Jag har fastnat för den perioden. Då kom Atlasområdet, Swedish Grace, nationalromantiken; Sverige vaknade till liv stilmässigt. Grönan har ingen direkt koppling till detta, förutom att färgsättningen är stockholmsk med gröna, rosa och vita pastelliga mjuka toner, säger Ljungh, som tidigare bland annat jobbat med Södra Teatern och Gustavsbergs porslinsmuseum.

Men, som det ska vara i landet Annorlunda, är inget vad det ser ut att vara. Till exempel har man använt modern vattenburen färg, vars glansvärde återskapar klassiska linoljekulörer i bränd umbra, kromoxid och titanvitt.

– Nu gifter sig färgerna. Tidigare gjorde färgsättningen att det kändes brokigt och trångt, menar Ljungh.

Ännu större är illusionen av gatstenar och plattor under dina fötter, skapad av helgjuten Creative betong. Gatstensmönstret – eller annat valfritt mönster – skapas med silikonformar.

– Jag skulle inte valt helgjutet, men ägarna var väldigt bestämda på den punkten efter att ha inspirerats av Disneyland, säger Ljungh.

Betongen kräver millimeterplanering för el-luckor, dränering, tryckluftsslangar och de it-lösningar som driver karusellerna.

– Vi var också tvungna att ta hänsyn till träd vars rötter inte får förstöras – det var en väldigt pysslig utmaning att skapa en så teknikintensiv miljö.

Husgud vid renoveringen var Arvid Klosterborg, Grönans chefsarkitekt mellan 1926 och 1947, som angivit tonen för Gröna Lunds eleganta men lekfulla formuttryck.

– Han var en udda figur i den samtida arkitekturen: En stark motståndare till raka linjer och funktis. I stället strävade han efter det fantastiska, det exotiska – god tivoliarkitektur, helt enkelt, säger tivolihistorikern Andreas Theve.

– Det är otroligt mycket turkiskt i Klosterborgs idéer. Och Isfahan och Babylon. Man måste komma ihåg att tivolin är från en tid innan folk reste, innan chartern. Tivoliarkitekturen kommer från en tid då reseskildringar var väldigt populära, säger Anna Karin Ljungh och pekar mot de om kvällen neonupplysta 20 meter höga minaretliknande tornen som kröns av stjärna och månskära. De exotiska influenserna kom nästan av sig själva, konstaterar Ljungh när hon betraktar vissa byggnadsdetaljer:

– Strax efter renoveringen åkte jag till Thailand och först då insåg jag likheterna mellan buddhistiska spröt på thailändska tempel och de exotiska spröten på taket till Tekopparna, säger hon. För övrigt var det Anna Karin som fick den tyska karuselltillverkaren att i sann pimp my ride-anda måla Tekopparna efter asiatiskt manér.

Arvid Klosterborg var även en cirkulär pionjär som älskade sin runda dansbana byggd 1941. Förkärleken för formen fick honom att även förordade runda varuhus redan 1953, tolv år innan Kamprad klippte bandet till betongtårten intill platsen för V-Gurras fyrhjulsfadäs.

Via den pampiga kolonnentrén i Allmänna gränd kliver du in i Gröna Lunds annorlunda värld. Som lagom till årets 125-årsjubileum renoverats för 70 miljoner kronor.

Nöjesmaskinen

Det mäktiga tornet ovanpå korvkiosken skapar en monumental snabbmatskyrka. Från denna vinkel syns också tydligt att attraktionerna fungerar som bär av ljus.

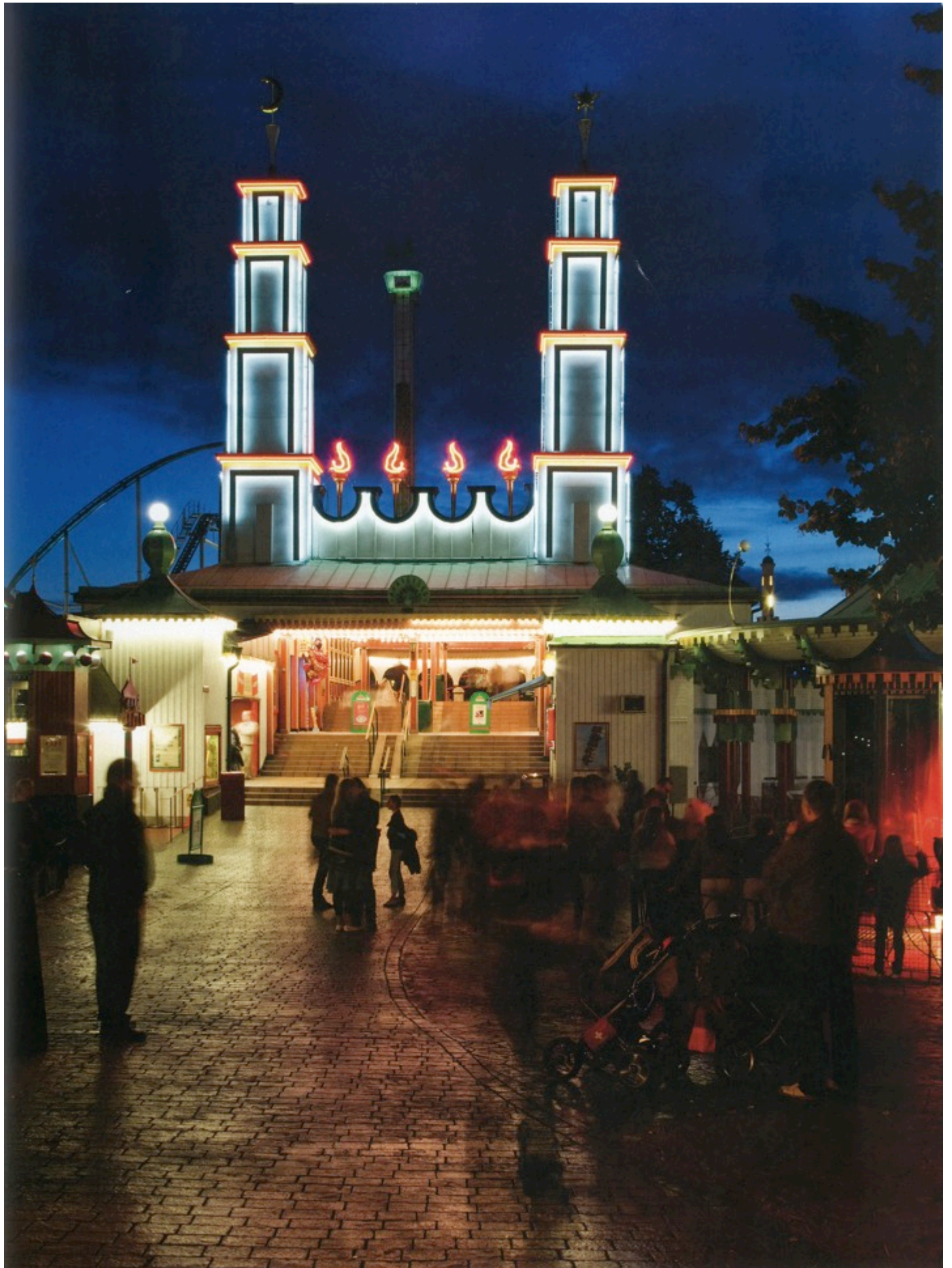
- 1 Östra entrén med nya baldakinen
- 2 Gamla området
- 3 Tekopparna
- 4 Korvkiosk
- 5 Nyckelpigans entré
- 6 Dansbanan
- 7 Spanska trappan
- 8 Lustiga huset
- 9 Stora scenen
- 10 Västra entrén

Arvid Klosterborgs arkitektur innehåller många exotiska referenser från platser som Istanbul, Isfahan och Babylon. En anledning till detta inslag i tivoliarkitektur är att publiken var extremt nyfiken på vad som fanns utanför landets gränser.

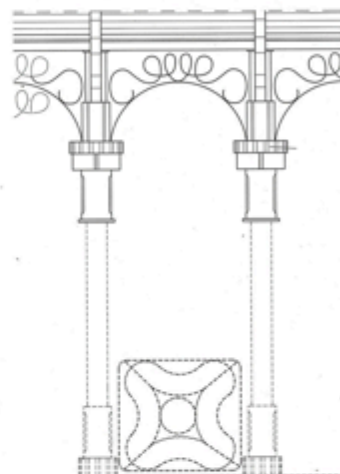
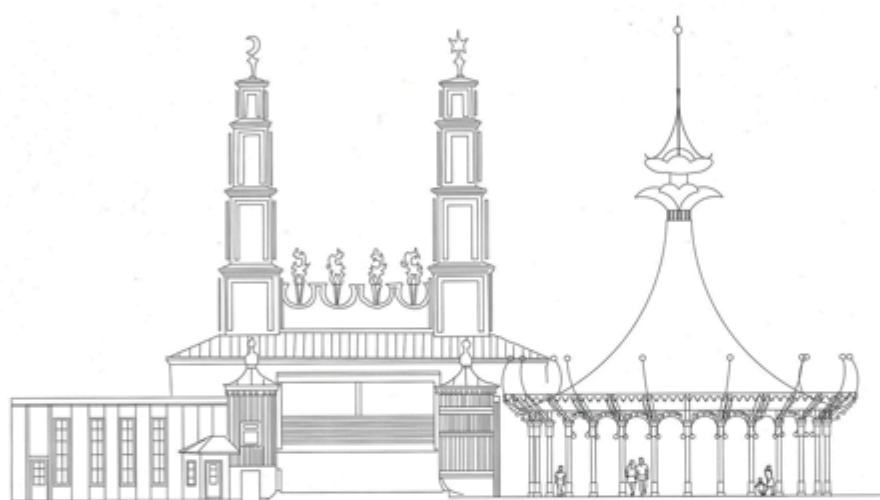

Kålhuvudet vid Nyckelpigans ramp har försetts med en sinnrik lågbudgetvariant av fiberoptik. Vanligt lysrörsljus leds med hjälp av plaststavar för att skapa den stjärnliknande effekten.

Den skräddarsytt pre-fabricerade Takfoten till Tekopparna är ihållig för att slippa de rörelser som uppstår i massivt trä.

Melanöstern, Asien, Europa, Amerika – i klassisk tivoliarkitektur möts hela världen. Notera också de rationellt producerade, men ändå dekorativa snirkelmönstren.

Dansbanan, den främsta vuxenattraktionen på Gamla området, ligger även Ljungh varmt om hjärtat. Stolt visar hon upp rotundans skärmtak som fått behålla sin svävande elegans tack vare lätta, vitmålade rundstålsstag.

Renoveringen behövdes, och området fick en välbehövlig "permanent" – flera tillfälliga och otillräckliga lösningar har nu fått genomtänkt form till funktionen.

– Gamla området hade blivit ett slitet, nedgången område som besökarna forsade igenom. Det hade ingen karisma, säger Ljungh om denna del som genomgått många metamorfoser sedan tyska snickaren Jacob Schultheis forslade hit en hästdriven karusell och öppnade nöjesfält på en skräpig ödetomt för 125 år sedan.

Krumelurer och baldakiner har levt kvar. Men idag är de förankrade i marken och skapade av permanenta, intrikata plåtslageriarbeten. Allt är gjort i beständiga material, men i prefab för att det skulle gå fort att montera.

– Vi ritade våren 2007, började projektera i augusti, och i april 2008, när Grönan slog upp portarna för säsongen, var det färdigt, säger Anna Karin.

Det mesta, exempelvis stavpaneler i teak och takföter, består av skräddarsydda prefabelement. Men entréns grafiska undertak, med känsla av både persisk matta och Årsta Torg, är i själva verket en ganska enkel, maskinellt utförd mönsterupprepning på vanliga Plyfaskivor med standardmått 2200 gånger 1200 millimeter. Prefabtänknet går också igen i de ledade staketen i längderna 100 respektive 40

centimeter. Måtten gör det lätt att följa olika former och att anpassa köområden efter attraktionerna. Staketen är gjorda i två höjder, dels 110 centimeter säkerhetsstaket och dels 70 centimeter höga köledare.

I staketutsmyckningen har Ljungh inspirerats av trappor på stan, både i Stockholm och Paris.

– Jag älskar när man kan göra en rationell produktion av dekoration. Handgjort och krumelurigt, men tittar man en gång till ser man de återkommande mönstren.

Givetvis återkommer ett funktionellt tänk när det gäller folkströmningar.

– Här finns generösa, lätt överblickbara utrymmen vid attraktionerna så att vuxna kan se sina barn när de åker, säger Anna Karin. Arbetsmiljön har också prioriterats. Personalen måste ha bra översikt från styrhytterna, vilket syns tydligt i den generösa fönsterhöjden på Lyktans körhytt inhytt i det blåmålade "Koppartältet".

– Styrhytterna är också välisolerade, försedda med infravärme har bra sittplatser. Personalen på Gröna Lund har de bästa hytterna i hela tivolvärlden, hävdar Ljungh. Attraktionerna ska vara öar av ljus, så därför har gatubelysning med få undantag eliminerats. Kålhuvudet, rampen till Nyckelpigan (som också inrymmer tekniska utrymmen), har en annorlunda belysningslösning och är en av Anna Karins favoritbyggnader på Gamla området.

– Det är mitt! Jag är tidstrogen, men det är ett av mina tydligaste avtryck här. De glimmande fiberstavarna i kålu-

“ÄVEN OM TIVOLIN SKA VARA VÄRLDSFRÅNVÄNDA, EN FLYKT, ÄR DET OFRÅNKOMLIGT ATT DE PÅVERKAS AV SAMHÄLLELIGA OCH ARKITEKTONISKA SAMTIDA STRÖMNINGAR.”

vudet är Japaninspirerade, jag är galen i japansk arkitektur. Det som ser ut som fiberoptik i kålhuvudet, som tack vare skum kringbelysning byter skepnad från grönkål till ljusgul vitkål på kvällen, kommer i själva verket från vanliga lysrör i en dold box. Denna har i sin tur försetts med plastfiberstavar som leder ljuset, ett slags lågbudget-fiberoptik.

Även om tivolin ska vara världsfrånvända, en flykt, är det ofrånkomligt att de påverkas av samhällsliga och arkitektoniska samtida strömningar. Tydligast är detta i entréns hörn. Här syns en rest från 1960-talet, då en stor del av Grönan blev linjärt och murrigt betongigt, en miljonprogrammets skrattpesegel. Idag tjänar det gråa, bruna betonghörnets ärgade kopparplåtar som en rivningshetsens påminnelse om en tid då spännande arkitektur innebar kopparklädda Domuslador kring fontänprydda torg.

En annan något apart verklighetskoppling hittar du på

baksidan av korvkiosken, som med sitt mäktiga gröna torn är något av en snabbmatskyrka. Här hittar du en pompöst presenterad byst av forne tivolidirektören Gustaf Nilsson – en reminiscens från en era då kostymherrar ansåg att monumentala byster – gärna på sig själva – var något som folket saknade. Anna Karin Ljungh:

– På Gamla området kan man se influenser från grekisk nyklassicism, tivolijugend, exotism och en massa annat. Men sen är allt skruvat i min hjärna. Visst, det är nästan Klosterborg det vi har gjort. Men det är töntigt att kopiera. Jag har tillfört lust, form och glädje. Varför skulle jag kopiera? Att ta intryck hör till yrket, men det finns alldeles för många arkitekter idag som är för fega. De varken står för egna idéer eller tar intryck av andra. Idag vacklar många. Jag är begåvad nog att göra något eget. Det här är arkitektur av Anna Karin Ljungh! ■

Motstående sida: Koppartältet är ett exempel på Gröna Lunds högkvalitativa styrytter.

Nedan: För i tiden var dansbanan den främsta attraktionen.

När du går över viadukten som spänner över Lilla Allmänna gränd, hamnar du i Grönans andra värld. Bortom Spanska trappan riktar man sig till en äldre publik, även om man är långt mer barnvänlig idag jämfört med gamla tider då striptease var en av publikdragarna. Borta är också 1930-talets dvärgstad då femtio dvärgar bodde intill dagens lustiga hus.

– Men det var inte mer freakshow än de nutida dokusåporna, skriver tivolihistorikern Andreas Theve i boken Folkets Gröna Lund.

På den här sidan är åkturernas metalliska hjulsånger högre och blandas med discostinna beats och adrenalinladdade skrik som blir lättade skratt när tryckluftspysningar och ringsignaler skvallrar om åkturens slut.

– Förr i tiden var dansbanan the main attraction. Idag är berg- och dalbanan kronjuvelen, säger Andreas Theve. Den

ska likt mjölken i en livsmedelsbutik placeras längst in, så att man passerar alla attraktioner och blir sugen på att konsumera mera.

– Det är en krämarmiljö. Grönan är en påse chips, man kan inte sluta äta – och så ska det vara, fortsätter Theve under Kexchokladhjulet vars röd- och gulrutiga ljus smälter ihop med minarettornens neondetaljer.

Gröna Lund, som idag omsätter cirka 348 miljoner kronor och ingår i Park & Resorts Scandinavia AB tillsammans med Aquaria Vattenmuseum, Kolmårdens Djurpark, Skara Sommarland och Vildmarkshotellet, är en yngling. Åtminstone jämfört med världens äldsta tivoli, det danska Bakken som öppnade redan 1583. Om tv och internet idag är folkets opium så var det på 1800-talet tivolit som distraherade folk från sitt eget bästa. "Friheten går åt helsike, och köpenhamnarna går på Tivoli", skrev en liberal tidning.

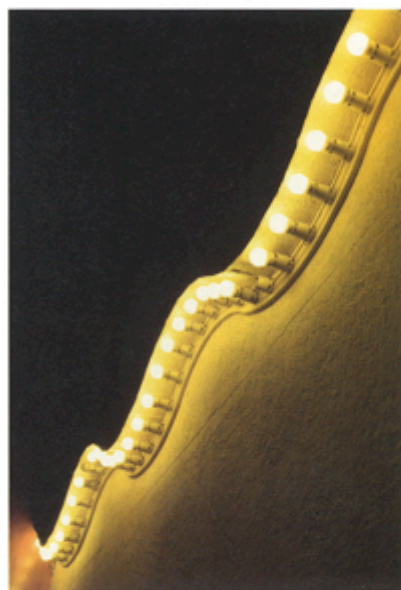

Jetgatans arkitekturmeny erbjuder en retrofuturistisk version av dinerromantik. Givetvis med extra allt.

Med hjälp av elektricitetens
magi skapar Gröna Lund en
vattennära drömvärld.

“ATT GÖRA EN TIVOLIMILJÖ ÄR ATT GÖRA EN KOMMERSELL VARIANT AV EN FÖRMINSKAD STADSPLAN”

Ändå har det klasslösa minglet varit en av nöjesfältens dragkrafter i Blackpool, Chicago och Coney Island, pionjärtivolin vars utveckling ofta gått hand i hand med världsutställningar som krävt spektakulära nymodigheter. Än idag är ett av tivoliattraktionernas främsta drag den potentiella livsfaran – men du överlever! Det är detta som Rem Koolhaas i boken *Delirious New York* kallar för “the triumph of the non-event”.

För att driva nöjesmaskinen Gröna Lund har man i 200 säsongsanställda, och är därmed en av Stockholms största arbetsplatser för sommarjobbare. Omkring 400 arbetare är på plats per dag. En del av personalutrymmena är placerade i inslagen av den gamla Djurgårdsstaden, som insprängda mellan byggnader inspirerade av världens fyra hörn.

Visst fanns ett visst mått av folkbildning med de exotiserade miljöerna. Men de innehöll även såväl rasism som sexism, solkiga inslag numera borttvättade från tivolivärlden.

I dagens tivoliarkitektur kan du inte bara se världen, utan också framtiden. Och den är gärna retrofuturistisk, som på Jetgatan skapad av designern och konstnären Joakim Hansén. På Jetgatan är asfalten mörk och kantas av amerikanska brandposter. Byggnadernas formspråk präglas av amerikansk dinerromantik med rostfria stålplåtar i välvda

linjer. Metallen blänker av likaledes välvda neonljus som långsamt roterar runt RGB-skalan. Dessvärre har framtiden också inslag av svensk nyfunkis när den är som värst: runda dörrglas.

Grönan har alltid följt sina egna regler – oftast med Stockholms stads goda minne.

– Grönan behöver inte bygglov för attraktionerna. Men vi måste givetvis skicka in ritningar som visar att vi exempelvis uppfyller säkerhetsnormer för brandsäkerhet och annat, säger Andreas Theve.

Men ibland har man agerat smålurigt för att inte riskera att staden ska säga ifrån när det gäller nya attraktioner. Till exempel var utkikstornet (som numera är Fritt fall) bara en mast på den ritning som skickades in till staden.

Sedan 1983 upptar Grönan 38 000 kvadratmeter, och kommer inom kort att växa ytterligare, på andra sidan Allmänna gränd. Ett tivoli, likt en stad, blir aldrig färdigbyggt.

– Att göra en tivolimiljö är att göra en kommersiell variant av en förminskad stadsplan. Man måste vara nära beställaren och ändå våga vara konstnär. Verkligheten och konsten är de två ben du alltid står på som arkitekt. Det vill säga om du vågar, säger Anna Karin Ljungh. ■

“HOS EN DEL PERSONER GENERERAS INTE BARA SUND RÄDSLÅ UTAN I STÅLLET EN ÖVERSTARK RÄDSLÅ, RENT AV ÅNGEST.”

De trippade mönstren är tillräckliga i sig för att skapa en snurrande känsla av obalans.

Vad är det egentligen som händer i kroppen? Jag frågar Krister Brantberg, en av Sveriges främsta balansläkare:

– Grunden är att du tappar balansen när kroppens tyngdpunkt hamnar utanför stödytan, i det här fallet fötterna. Med fötterna ihop klarar en kort person med stora fötter en större lutning än en lång person med små fötter. Men man kan inte säga att man tappar balansen vid ett specifikt gradantal, eftersom alla klarar större lutning om man står bredbent eller lutar överkroppen åt andra hållet så att tyngdpunkten ligger kvar i stödytan.

Varför påverkas balansen så mycket av det visuella? Balanssinnet sitter väl i örat, inte i ögat?

– Hjärnan ombesörjer balansen genom att aktivera rätt muskler, och den hämtar information från tre ställen. Det första är balansorganen i öronen, som registrerar tyngdkraften och huvudets accelerationer, såväl i vinkel som linjärt. Det andra stället är synen. Dels ser vi hur vi rör oss och befinner oss i förhållande till omgivningen, dels får vi information om rörelser från de perifera delarna av synfältet. För

hjärnans balanssystem är rörelseupplevelsen från synfältet svår att skilja från sann kroppsrörelse, vilket märks väldigt tydligt i rummet med den snurrande tunneln. Sist men inte minst så kommer information från proprioceptionen – sensorer i muskler, senor, ledkapslar och tryckreceptorer, till exempel under fotsulorna.

Varför är det så roligt att tappa balansen eller uppleva yrsel?

– Det gäller inte alla, det är högst individuellt.

Men för de som gillar det – varför kan samma känsla vara obehaglig i en annan kontext?

– Att uppleva yrsel, eller en känsla av att verkligheten inte stämmer med hur vi upplever position och rörelse har ett överlevnadsvärde. Det vill säga att det kan väcka rädsla, så att man känner att man vill ta sig därifrån. Hos en del personer genereras inte bara sund rädsla utan i stället en överstark rädsla, rent av ångest.

Men de flesta besökarna tycker att det är roligt. Åtminstone att döma av deras skratt när de stapplar omkring i Lustiga Huset, ett arkitekturens humorlaboratorium. ■

Motstående sida: Randiga rummet, kanske det mest effektfulla av alla arkitektoniska knep i Lustiga Huset.

"IDAG ÄR DET BARNFÖRBUDNA BORTSTÄDAT, MEN I LUSTIGA HUSET FINNS NÅGRA LÄTT EKIVOKA ÖVERLEVARE."

Humoristisk arkitektur är en bra publiksport. Tydligast är detta när jag sitter på den markfasta trälådan framför Lustiga Husets rulltrappa som pumpar fram och tillbaka. Jag skrattar, men kan inte låta bli att tycka lite synd om 6-åringen i gul jacka. Med ett alltmer stressat kroppsspråk visar han att han inte lyckas förstå sig på den 55-gradiga, gummiklädda ståltrappans rytm, som ju måste tajmas rätt för att man inte ska fastna i resultatlösa sjumilakliv. Till slut ger han upp och klättrar i stället längs räcket med hjälp av en stark, säker fadershand om jackkragen.

Lustiga Huset är med sina sexton rum och korridorer en walk-through ride som inspirerat tivolin i hela världen. Bland annat finns en identisk kopia på Borgbacken i Helsingfors.

– Det spännande är att du aldrig vet vad som kommer runt hörnet. Och om du inte kan eller vågar finns alltid snickgångar. De är ett demokratiskt inslag så att alla kan komma och ha kul, säger tivolihistoriker Andreas Theve om Lustiga

Huset som konstruerats av intern personal.

Möten mellan könen och en liten flukt här och där har alltid varit ett återkommande inslag i tivoliattraktioner och åkturer. Förr i tiden fanns dessutom en mängd vågade inslag och frivola uppträdanden på nöjesparker. Idag är det barnförbudna bortstädat, men i Lustiga Huset finns några lätt ekivoka överlevare. Till exempel ett par "fräcka" målningar med exponerade organ, och den skumpande rutschkanan, vars landning dessutom försetts med en stark fläkt menad att blåsa upp kjolen på lätt omtumlade damer.

Det arkitektoniskt mest intressanta är de visuellt förvirrande inslagen som leker med, och slår ut både perceptioner och balanssinne. Tydligast är detta i det dubbelt lutande rummet, som lutar cirka 25 grader uppåt och åt höger. Denna dubbla tiltning är tillräckligt brant för att du ska tappa balansen. Inte minst eftersom dina reflexer blir lurade att inte kompensera lutningen på grund av de sant vertikala rödvita ränderna.

Från vänster: Det första Lustiga Huset brann ner på 1980-talet, varpå en kopia byggdes upp med hjälp av ett lån från Stockholms Stad, dock spegelvänd för logistikens skull.

Tunneln rör sig och det lutande rummet står still. Men arkitekturen jobbar efter samma princip: Genom att lura ögonen sätts kroppens balansfunktioner ur spel.

Speglar, rörliga golvpartier, burkskratt och lätt exotism: det är humor. Till vänster Sjögången och denna sida Spegelsalen.

“LUSTIGA HUSET ÄR MED SINA SEXTON RUM OCH KORRIDORER EN ‘WALK-THROUGH RIDE’ SOM INSPIRERAT FLERA TIVOLIN I VÄRLDEN.”